

Tanulmányok

HÁROMSZÖGEK AZ IRODALOMBAN – VÁGYSZERKEZETEK MÁRAITÓL NÁDASIG¹

TRIANGLES IN LITERATURE – STRUCTURES OF DESIRE FROM MÁRAI TO NÁDAS

Bollobás Enikő

az MTA doktora, egyetemi tanár, Eötvös Loránd Tudományegyetem Amerikanisztika Tanszék
bollobas.eniko@btk.elte.hu

ÖSSZEFOGLALÁS

A háromszögséma meglehetősen gyakori az irodalomban: ketten ugyanazt a személyt szeretik, vagy egy ember szeret kettőt – egy időben vagy egymás után. Első látásra egyszerűnek tűnik ez a képlet, ám mélyebb elemzések a vágyháromszögek nem várt változatosságát és összetettségét mutatják. Tanulmányomban ezt a variabilitást és komplexitást igyekszem föltárni, tágabb elméleti és összehasonlító irodalmi kontextusba helyezve a háromszögeket. Vizsgálódásaimat a patriarchátus- és az interszubbektivitás-elméletek által keretezett elméleti térben folytatom, s a Claude Lévi-Strauss, René Girard, Gayle Rubin, Heidi Hartman, Mary Jacobus, Eve Kosofsky-Sedgwick és Gerda Lerner, valamint Edmund Husserl, Martin Buber, Maurice Merleau-Ponty, Emmanuel Lévinas és Judith Butler által szolgáltatott kritériumok segítségével és az európai és amerikai irodalom képviselőinek – Henry James, D. H. Lawrence, Stefan Zweig, Szerb Antal, Márai Sándor, Harsányi Zsolt, Carson McCullers, Nadas Péter – néhány alkotása elemzése alapján írom le a háromszögek szerkezetét.

ABSTRACT

Triangular structures occur quite frequently in literature: one loves two, or two love one, simultaneously or consecutively. This seemingly simple formula reveals unexpected variations and complexities when exposed to theoretical scrutiny. In an attempt to explore their variability and complexity, I placed the triangular structures in a wider theoretical and comparative literary context. I examined texts disclosing both typical and atypical structures, studying them in an interpretive space framed by theories of patriarchy (of Claude Lévi-Strauss, René Girard, Gayle Rubin, Heidi Hartman, Mary Jacobus, Eve Kosofsky-Sedgwick, Gerda Lerner) and theories

¹ Az MTA I. Osztálya előtt 2018. január 8-án tartott előadás írott változata.

of intersubjectivity (of Edmund Husserl, Martin Buber, Maurice Merleau-Ponty, Emmanuel Lévinas, Judith Butler), describing triangular structures found in the works of some European and American authors (Henry James, D. H. Lawrence, Stefan Zweig, Antal Szerb, Sándor Márai, Zsolt Harsányi, Carson McCullers, and Péter Nádas).

Kulcsszavak: háromszögek, vágyszerkezetek, patriarchátus, alanyköziség

Keywords: triangles, structures of desire, patriarchy, intersubjectivity

A háromszögséma meglehetősen gyakori az irodalomban: egy ember kettőt szeret, vagy ketten ugyanazt a személyt szeretik, egy időben vagy egymás után. Első látásra egyszerűnek tűnik ez a képlet, ám mélyebb elemzések a háromszögséma nem várt változatosságát és összetettségét mutatják.

Tanulmányomban ezt a variabilitást és komplexitást igyekszem föltárni, tágabb elméleti és világirodalmi kontextusba helyezve a háromszögeket. Tipikus és atipikus sémákat megjelenítő szövegeket fogok vizsgálni, mégpedig a patriarchátus- és az interszubjektivitás-elméletek által keretezett elméleti térben, s az általuk szolgáltatott kritériumok segítségével megkülönböztetem a háromszögek szerkezetét és működését.

A MÁRAI-HÁROMSZÖG

Mindenekelőtt három, alig hét éven belül (1935 és 1942 között) született Márai-művet szeretnék földézní, mégpedig egyetlen szempont, a mindháromban föllelhető háromszögséma alapján. Összefoglalóimat ezzel a fókusszal fogalmazom.

A művek keletkezési dátuma szerint haladva az első a *Válás Budán*, 1935-ből. A drámaszerű regény két férfi nehéz, tisztázó beszélgetéssel terhelt éjszakáját mutatja be, amelynek során Greiner Imre orvos fölkeresi egykori osztálytársát, Kőműves Kristóf bírót, aki a másnapi válóperes tárgyalását vezette volna. A késő este érkező orvosnak – akivel szemben felesége, Fazekas Anna „hütlén elhagyás” jogcímen indított válópert – „bíróra van szüksége”, ugyanis, mint mondja, megölte a feleségét – pontosabban, amikor Anna halálos mennyiségű altatót vett be, ő nem mentette meg, hanem hagyta lebegő, álomszerű öntudatlanságában. Tette ezt azért, hogy felesége együtt lehessen – mint álmaiban oly gyakran – élete nagy szerelmével, Kőműves Kristóffal. Most, amikor Greiner a halott nőt otthon hagyva megjelenik a gimnáziumi barát otthonában, pusztán arra kíváncsi, hogy kölcsönös volt-e az asszony rejtett, csak álmaiban megélt szerelme. Vagyis Greinert valójában Kőműves Kristóf érzelmei izgatják, az ő elfojtott-bevallhatatlan

vágyaiba, szexuális tudatalattijába igyekszik behatolni. A nagy szembesítő beszélgetés ekképp a két férfi barátságának próbája lesz, miközben a nő mintegy zárójelbe kerül.

Az 1940-ben bemutatott *Kaland* című színműben még egyértelműbb ez a háromszögséma. A darab főhőse Kádár Péter „orvostanár”, akinek szembe kell néznie azzal, hogy felesége, Anna el fogja hagyni, ráadásul a tanársegédjével, Dr. Zoltánnal akar összeházasodni. Kádár aznap állítja fel a diagnózist Anna tüdőrákjáról, felismerve, hogy az asszonynak legfeljebb fél éve van hátra. Az orvos ekkor nemcsak elengedi feleségét, de maga szervezi meg elutazását. Tanársegédjét pedig arra utasítja, hogy kísérje el Annát az útra, mégpedig úgy, hogy közben végig az ő utasításait követi. Szembetűnő, hogy a drámai események mind férfiak közt zajlanak a darabban, miközben a nő félrevezetett, haldokló, a szomszéd szobában alvó, szedált beteg. Anna passzivizálása nem is lehetne teljesebb. Kádár nem engedi, hogy felesége tisztában legyen saját betegségével. Beléfojtja a szót, amikor Anna elmesélné, miért akarja elhagyni őt, hallgatásra ítélve az asszonyt. Ekként ebből a hármass szerkezetből is kiesik a nő, s a hárompólusú reláció kétpólusúvá válik.

A harmadik Márai-mű a legnépszerűbb, az 1942-es *A gyertyák csonkig égnek*, amelyben megint csak két férfi tisztázó beszélgetésének vagyunk tanúi. Henrik (a tábornok) és Konrád gyermekkori barátok, akik a regény jelenében elmúltak hetvenévesek. Konrád egykor elszerette a tábornok feleségét, Krisztinát, s a két férfi azóta nem találkozott egymással. A barátság és a közös asszony azonban örök kötelék: „hármunknak olyan közünk van egymáshoz, mint a kristályoknak egy mértani törvény képletén belül” (Márai, 1990, 119.). Ennek ellenére ebből a háromszögből is hiányzik az (élő) asszony, aminek következtében ez a hárompólusú reláció is kétpólusúvá válik, hiszen Henrik azonnal kiiktatta feleségét az életéből azzal, hogy büntetésként soha többet nem szólt hozzá, és az asszonyt sem hallgatta meg. Még halálában sem engedi szóhoz jutni azzal, hogy Konrád előtt olvasatlanul tűzbe veti Krisztina titkos naplóját. Ekképp Henrik véglegesen megvonja az asszonytól a nyelv benveniste-i alanyiságát (miszerint „»Ego« az, aki »egó«-t mond” [Benveniste, 2002, 60.]). Az asszony kiiktatásával itt is a két férfi versengése képezi a mű tengelyét. Henriket elsősorban a barát viselkedése zavarja, nem felesége hűtlensége. „Csak egyet nem tudtam megmagyarázni: azt, hogy ellenem vétkeztél. Ezt nem értettem. Erre nem volt mentség” (Márai, 1990, 68.). Ezért kell önnön dominanciáját hangsúlyoznia, s megfosztania vetélytársát az ágenség pusztá emlékének felidézésétől is. Vagyis a dominanciára törekvő fél itt sem tudja másként értelmezni a másik két személy szerelmét, mint az ő legyőzésére tett kísérletet.

Már a cselekmények rövid összefoglalásából is kitűnik, hogy az a különös háromszögséma, amelyet mindhárom Márai-mű oly egyértelműen követ, nem azonos a szokványosabb szerelmi háromszögekkel, amelyekben egy férfi szeret két

nőt vagy két férfi vágya irányul egy nőre, s amelyeket az ágencia férfihoz történő rögzítése okán egyaránt patriarchálisnak tekinthetünk.

A vizsgálódásaim tárgyát képező Márai-szövegekben kikristályosodó háromszög nem kevésbé a patriarchátus terméke, mégis alapvetően más: három-három személy életkapcsolatáról van szó, ám ezek csak látszólag háromszög-relációk, valójában mindhárom műben csak két pólusról beszélhetünk, két férfi párviadaláról. A nőt, akit mindketten szerettek valamikor, mintha nem is önmagáért szerették volna, hanem azért, mert a másik, a rivális férfi is vágyott rá. Vagyis csak a másik férfit tekintik szubjektumnak, a nő megmarad objektumnak, a két alany között közvetítő tárgynak.

A Márai-háromszög különösségének megragadásához két nagyobb elméleti vonulatot hívok segítségül: a patriarchátus szerkezetére vonatkozó elméleteket és az alanyképzés interszjektív elméleteit. Ezek alapján a következő megfigyeléseket tehetjük.

Márai háromszögei leképezni tűnnek azt a patriarchátus-szerkezetet, melyet Claude Lévi-Strauss tárt föl, rámutatva, hogy az endogám házasságok tiltásának az oka csak látszólag a vérfertőzés elkerülése: valójában a rokonság kiterjesztését és a patriarchátus társadalmi intézményeinek megszilárdítását szolgálja. A francia antropológus szerint ezek az exogám házasságok arra hivatottak, hogy a nő közvetítésével a két törzs vagy család férfitagjai rokonsági s egyúttal szövetségi kapcsolatba kerüljenek egymással. A nők pedig „csereárúként” szerepelnek ebben a kapcsolatban, s ennek következtében tárgyiasulnak vagy dologiasulnak (Lévi-Strauss, 1949).

Lévi-Strauss e tételei valóban érvényesnek tűnnek Márai említett műveire. Ám ez a probléma mégis jóval bonyolultabb. Nem mondható ugyanis, hogy a két férfi szimmetrikus és kiegyenlített szubjektumkapcsolatot alkot, hogy mindketten egyformán cselekvő-beszélő alanyok, akik között közvetít a tárgyiasult nő, s hogy e közvetítő révén mindketten nagyobb súlyra tennének szert. Ezért inkább azt mondhatjuk, hogy itt René Girard képlete érvényes, aki módosította a Lévi-Strauss-féle háromszöget (Girard, 1977), rámutatva, hogy a regényirodalomban nem ez a „romantikus hazugság” jelenik meg, hanem hárompólusú vágykapcsolatok: a vágy megszületésénél mindig jelen van egy harmadik személy. A vágy nem elsősorban vagy kizárólagosan szexuális vagy erotikus, hanem tágabb értelemben a hatalom, a birtoklás és a dominancia vágya. Ezt a vágyat Girard elsősorban a nemek közti hatalmi játszmában megnyilvánuló vágyként vizsgálja. A Girard-féle háromszögben három személy vesz részt, három pozícióban: két férfialany, akik a vágy hordozói, a vágyakozó és a rivális, valamint a közvetítő tárgy, a nő, akire mindketten vágnak. A nő olyannyira nem lehet alany ebben a háromszögben, vagyis hogy az „ára”, a győztesnek kijáró díj, nem az ő saját „értékeitől” függ, hanem attól, amennyit a rivális férfinak megér. A nő „ára” a rivális által megadható képzeletbeli ártól függ; vagyis Girard szerint a képzeletbeli

vágy (*désir imaginaire*) utánzásáról van itt szó (Girard, 1977, 6.). Girard szerint a hárompólusú vágykapcsolatoknak éppen ez a leglényegesebb vonása, vagyis, hogy a vágy nem a tárgyban, hanem az alanyban gyökerezik, mégpedig úgy, hogy valójában a másik szubjektummal való versengés hozza létre.

Mint láthattuk, a versengés Máraínál is fontos eleme a férfiak közti relációknak: Greiner, Kádár és Henrik mind a másik fölötti dominanciára törekszik. Ez a dominancia megnyilvánul a beszéd kisajátításában, hiszen alig engedik szóhoz jutni a másikat, és – elsősorban a *Kaland*-ban és a *Gyertyák*-ban – azokban a cselekedetekben, amelyek révén a domináns férfi mindenáron ki akarja nyilvánítani a nőért való versengésben elért győzelmét.

A három Márai-műről egyaránt elmondható, hogy értelmezésében nemcsak a lévi-strausszi, illetve girard-i modell használható, de ennek genderszemponitú továbbgondolásai is, így Gayle Rubin, Heidi Hartman, Mary Jacobus, Eve Kosofsky-Sedgwick és Gerda Lerner megítélésai (Rubin, 1997; Hartman, 1981; Jacobus, 1986; Sedgwick, 1985; Lerner, 1986). Röviden összefoglalva, a fenti szerzők a következő tételben jelölik meg a patriarchátus lényegét: egyenlőtlen szereposztás férfiak és nők között; a nő nem lehet a vágyakozás alanya, a vágy forrása; a férfi vágyát a nő nem önmagában kelti föl, hanem azért, mert a rivális férfi vágyának a tárgya; a riválisok közti kapocs gyakran erősebb, mint bármelyik vágyakozó és vágyott közötti.

Vagyis elmondható, hogy Márai háromszögei alapvetően a patriarchátus hatalmi viszonyait leképező szerkezetek. Ám minthogy a háromszögek alapvetően interszjektív struktúrák is, elemzésembe az interszjektív elméletek fölvetéseit is be kell vonnom. Vizsgáljuk meg tehát a résztvevők közti személyközi-alanyközi relációkat.

Mindegyik férfi a másik férfival igyekszik tisztázni a múlt eseményeit. Ám nem az Edmund Husserl által a *Karteziánus elméletek* című könyvében (Husserl, 2000) leírt módon, azaz más szjektívitasok elismerésével, mások létezésének és egyedi céljainak elismerésével. A résztvevők a másikat nem alanyként, hanem pusztán tárgyként érzékelik, kizárólag érzékelésük tárgyaként. Ekként nem is valósul meg köztük a másik tudat empatikus intencionalitással történő elismerése. Reflektált attitűd sem jön létre köztük, nem folytatnak párbeszédet egymással, inkább monológokat hallunk, a domináns pozíciót betöltő férfiak prelegálását. Minduntalan a dominancia újból és újból történő kinyilvánításával találkozunk. Ekképp a Martin Buber által (Buber, 1994) felállított megkülönböztetést magunkévá téve elmondhatjuk, hogy Máraínál a férfiak között „Én–Az” (I–It) viszony jön létre, reflektálatlan és egyirányú, alany és tárgy közötti reláció, és nem „Én–Te” (I–Thou) kölcsönös kapcsolat, alany és alany között, amely a másik ember másik tudatként és másik szjektívumként történő elismerésén alapul. Máraínál az sem történik meg, amit Maurice Merleau-Ponty az interszjektív kapcsolat feltételeként határoz meg: amikor is két ember a nyelven keresztül belép

egymás észlelési mezőjébe, elindítva a megértési folyamatot, amikor „tekintete[m] találkozik egy másik tekintettel” (Merleau-Ponty, 2012, 379.). Márai alakjai nem képesek a nyelven keresztül egymás észlelési mezőjébe lépni, ezért szakad köztük a személyköziség szövete. Nem jön létre az „egymásba illesztettség és egymásba fonódás” „kiazmatikus állapota” (Merleau-Ponty, 2006, 157.). Ekként elmarad az összes részvevő között az Emmanuel Lévinas által leírt interszubjektív befogadás (Lévinas, 1999) is, a Másik „fogadása”, a másik ember másságának elfogadása, amikor is a nyelv közvetít. Én és a Másik között, lehetővé téve, hogy az Én kilépjen önmagából, felfogja a Másik másságát. Nem valósul meg „az arc epifániája”, ami megnyithatná az emberi-séget (Lévinas, 1999, 178.), megteremtve az arccal szembeni jelenlét pillanatait, vagyis az olyan „tartalmakat”, melyek azután „megélődnek: táplálják az életet” (Lévinas, 1999, 87.). Vagyis elmondható, hogy Márai egyértelműen patriarchális háromszögeiben nem működnek személyközi-alanyközi relációk.

HÁROMSZÖG-VARIÁCIÓK

A vizsgálódásaimba bevont két elmélet tükrében fölmerül a kérdés: valódi alanyköziség hiányában mondhatjuk-e, hogy ezek a háromtagú relációk valóban háromszögeket alkotnak? Hiszen itt minden esetben kétpólusúvá alakulnak az eredetileg – vagy látszólag – hárompólusú vágykapcsolatok.

Mielőtt válaszolnék erre a kérdésre, áttérek tanulmányom második részére, amelynek során bemutatom a Márai-művek kapcsán leírt séma néhány más változatát. Figyelmemet csak az európai és amerikai irodalom néhány alkotására irányítom, s eltekintek a „valóságtól”, akármennyire izgalmas háromszögsémákkal is szolgál az irodalmi világ, például a Török Sophie–Szabó Lőrinc–Babits Mihály közötti viszony, vagy a tudományos világ, például a DNS-t kutatók alkotta háromszög, melyről Mary Jacobus írt emlékezetes könyvében (Jacobus, 1986). Itt a háromszög egyik szögében az angolok (James Watson, Francis Crick és Maurice Wilkins) állnak, egy másikban a rivális amerikai (Linus Pauling), a harmadikban, a nő helyén pedig maga a DNS, akit a pozíció feminizál. Azt, hogy a DNS feminizálása mennyire egyértelmű volt a kutatók számára, jól érzékelteti Francis Crick mondata: „a DNS a biomolekuláris világ »buta szőkéje«” (Crick, 1981, 72.).

Tehát a háromszög-variációkra rátérve – és kicsit megelőlegezve a szöveg-lemzések alapján levont következtetéseimet – próbáljunk deduktív módon fölállítani egy tágabb értelmező struktúrát. Úgy tűnik, a háromszögstruktúrákat két nagyobb csoportba oszthatjuk. Egyrészt ott van az eddig tárgyalt patriarchális alapséma, melyben két rivális alany és egy tárgy vagy közvetítő szerepel; itt rögzített a pozíciók nemi kiosztottsága, tükrözve a Lévi-Strauss- és Girard-féle hatalmi viszonyokat. Másrészt ott a most tárgyalandó interszubjektív változat,

amelyben vágyakozók, vágyottak és közvetítők szerepelnek, változó felállásban, s amelyekben létrejönnek személyközi-alanyközi relációk. Ezekben az alanyi és a tárgyi-közvetítői pozíció nem mutat nemi kétosztatúságot, ami a patriarchátus-modellnek felelne meg, sőt, meg is cserélődhetnek a szerepek. A vágy birtoklója lehet nő, és férfi is lehet a vágy tárgya, vagy férfi is közvetíthet két nő között. De a megcserélt szerepek önmagukban mégsem tűnnek kategóriaképzőnek, csak a rögzítetlenséggel és a fluiditással társulva. Vagyis a pozíciók változhatnak, és férfi és nő egyaránt – sőt ugyanazon műben akár váltakozva is – betöltheti a vágyakozó, a vágyott és a közvetítő pozícióját. Nézzünk néhány példát.

D. H. Lawrence *St. Mawr* című kisregényében a vágy birtoklója nő, s a különös vágykapcsolat három pólusát egy férfi, egy nő és egy ló képezi. Az amerikai Lou Witt elhidegül angol férjétől, s az ősi életerőtől duzzadó, pompás telivér iránt gyulad vágyra, miközben a ló is alanyként vonzza a nőt. Lou és St. Mawr is egyszerre alany és tárgy: hol a vágy birtoklója, hol a másik vágyának célpontja. A szerepek interszjektív szempontból rögzítetlenek, miközben a háromszög kétpólusúvá válik – igaz, a vágykapcsolat kissé váratlan módon nő és ló között létesül.

Hárompólusú vágykapcsolattal találkozhatunk D. H. Lawrence *A róka* című kisregényében is, melynek az a különössége, hogy itt a háromszög előbb két nő és egy róka, majd két nő és a róka strukturális helyét elfoglaló fiatalember között létesül, s a róka/ferfi két nő között közvetít. Ez a háromszögszerkezet akkor módosul, amikor Henry és March egymásba szeretnek, s a férfinak két közvetítő riválissal kell leszámolnia: a rókával és Banforddal. Ezzel a hárompólusú kapcsolat kétpólusúvá válik, miután a kétpólusú vágykapcsolat kilökte magából az oda nem illő harmadikat, állatot és embert egyaránt.

Stefan Zweig *Érzések zűrzavara* című kisregényének cselekménye a tudós mester, a tanítvány és a mester fiatal felesége közti érzelmi háromszög terében játszódik. A történet folyamán mindhárom személy betölti a vágyakozó, a vágyott és a közvetítő pozícióját egyaránt: előbb Roland, a tanítvány lép be közvetítő harmadikként a házaspár vágykapcsolatába, később az asszony szerepel közvetítőként, végül a nő és a fiatalember között közvetít a mester.

Több, rögzítetlen szereplőkkel megvalósított, hárompólusú vágykapcsolattal találkozunk Szerb Antal *Utas és holdvilág* című regényében. A cselekmény alapja a Mihály, Tamás és Éva közti vágyháromszög, s ebben a szinte hármass szerelemben mindhárman egyaránt elfoglalják az alany és a tárgy pozícióját. Míg a Mihály és Tamás közti vágykapcsolatban Éva tölti be a tárgy (közvetítő, katalizátor) szerepét, addig az Éva és Mihály közti vágykapcsolatban Tamás a közvetítő.

Harsányi Zsolt *A bolond Ásvayné* (1942) című színművében² több háromszögszerkezettel is találkozunk. Az első felvonásban látszólag patriarchális vágyszer-

² A dráma háromszögszerkezetére Ritoók Zsigmond professzor hívta föl a figyelmemet. Köszönet érte.

kezetbe rendeződik el a három szereplő, amikor is két férfi vágya irányul a szép Ásvaynéra. Ám valójában három alany foglalja el a háromszög egyes pontjait, amennyiben Ásvayné is alanyi módon ragaszkodik a választás ágenciájához. Az 1916-ban játszódó további két felvonásban az idős Ásvayné, a birtokra került orosz hadifogoly és a felesége emlékében élő Ásvay foglalja el a háromszög pontjait. Itt a fiatalember játssza el az élő asszony és a halott férje közti közvetítő szerepét, miközben ágens is, amennyiben ő a játék irányítója. E két szerkezeten túl több háromszög is formálódni látszik: Andris két nőbe szerelmes (Lenkébe és Franciskába), Iván és Lenke szerelmi kapcsolatában pedig jelen van Ásvayné is (a hasonmás, Ásvay révén).

Carson McCullers *A szomorú kávéház balladája* című kisregénye egyszerre követ hagyományosabb és felforgatóbb sémát. A kisregény három kétpólusú vágykapcsolat történetét beszéli el, amelyekben mindhárom szereplő egyaránt foglal el alanyi és tárgyi pozíciót: Miss Amelia alanyként vágyakozik Lymon kuzén iránt; Marvin Macy a férfi szubjektumpozíciójából udvarol Miss Ameliának; Lymon kuzén pedig szintén a vágyakozó férfialany helyzetéből fordul Marvin Macy felé. Rögzítetlenek a helyzetek és a társadalmi nem inflekcói, miközben a vágypozíciók rögzítetlenségével újszerű háromszög jön létre, mely nem felel meg a nemek patriarchális rögzítettségének. McCullers ugyanis kölcsönössé teszi ezt a vágyháromszöget, ahol minden tárgyi pozícióhoz társul egy alanyi vágypozíció.

Nádas Péter *Találkozás* című drámája talán a leglátványosabban jeleníti meg a rögzítetlen és elmozduló pozíciókat, ezért részletesebben foglalkozom vele. A kétszemélyes kamaradráma az arisztokrata származású Mária és egy huszas éveiben járó fiatalember találkozását mutatja be. Szubtextusában egy másik találkozás bontakozik ki, mégpedig az asszony és a fiatalember apjának több évtizeddel korábbi szerelmi története, ezzel hárompólusúvá tágítva a színpadon játszódó kétpólusú találkozást.

A múltbéli névtelen férfi ávós tiszt, ami szóltan légyottjaik során nem derül ki a nő számára. Ám Máriát többször is elviszi a rendőrség, verik, kínozzák, s a kihallgatások során egyszer csak szembekerül a szeretett férfival, aki nyilvánvalóan magas beosztást tölt be a testületnél, s aki jelen van egyik verésekkel kísért kihallgatása során. A férfi számára ez a kihallgatósobában történő találkozás mély lelkiismereti válságot okoz. Öngyilkos lesz, a szeretett asszony szeme láttára a szájába lő. – Ennyi tehát a régi, ötvenes évekbeli történet: egy szerelmi és egy politikai találkozás története.

A színpadon pedig találkozássorozatok játszódnak le: az asszony és a Fiú jelen idejű találkozása, a többszörös narratív beágyazásokkal előadott korábbi találkozástörténet az arisztokrata asszony és az ávós tiszt között, valamint a színpadon performált találkozás Fiú és apa között.

Mindegyik találkozás követi a Judith Butler által bemutatott folyamatot, melyet Butler Nicolas Malebranche francia karteziánus filozófus nyomán ír le. Eszerint

az interszjektív folyamat három lépésből áll: az első a más személyekkel való kapcsolat kialakítása (Nádasnál: „találkozás”), a második a másiktól való megérintés, a harmadik a másik viszont-érintése. E három állomás után jut el a személy arra a pontra, ahol elnyeri az érzés és a cselekvés képességét, vagyis érző szubjektummá válik (Butler, 2015, 7–8.). Egy első érintés indítja el a tapasztalást, írja Butler, amely nemcsak a kognitív tudás feltétele lesz, de a szubjektívációé is: az érzés előfeltétele a tudásnak, „ézés nélkül pedig nem létezik Én” (Butler, 2015, 43.).

Mária és egykori szeretője, valamint annak fia számára már az is nehézséget okozhat, hogy kapcsolatba kerüljenek egymással, hiszen egymást szinte diszjunktív módon kizáró világokból jönnek; ekképp empatikus intencionalitás és kölcsönös elismerés nélkül nem találkozhat ávos tiszt és grófnő, fiú és ávos apja, fiú és az apa régi szeretője, élő és halott.

A dráma különössége (legalábbis elemzésem szempontjából) abban áll, hogy nincs benne kétpólusú vágykapcsolat egy harmadik személy közvetítése nélkül. Vagyis mindhárom találkozás háromszögben valósul meg. Mária és a Fiú találkozik az egykori szeretőn/apán keresztül, amikor is két élő között közvetít a közösen szeretett halott. A második háromszögben két férfi között egy nő közvetít. A Fiú Márián – akár egy médiumon – keresztül lép kapcsolatba apjával, amely találkozás az önjelenlét örömet hozza el számára: „Nagyon itt vagyok” – mondja Máriának (Nádas, 2001, 122.). Végül ott egy harmadik háromszög is, melyben a Fiú közvetít Mária és az ő halott szerelme között.

Az utolsó háromszög kapcsán elmondhatjuk, hogy Mária a Fiú testét médiumként használva kerül közel egykori szerelméhez, amikor halottmosó asszonyként lefürdeti az élő Fiút. Ez a rituális mosdatás az arcadás ceremoniális aktusává lényegül, melynek során mintegy a fordított prosopopeia alakzata mentén – hogy Dávidházi Péter, illetve Paul de Man gondolatmenetét vegyem kölcsön (Dávidházi, 2009, 26–28.; de Man, 1997) – Mária arcot ad egykori szerelmének, aki mindaddig két értelemben, politikailag és fizikailag is „arcrongált”. Mária pedig – a Fiú közvetítésével – metaforikusan és konkrét értelemben is arcot ad neki, fia szemében is mintegy „rehabilitálva” a férfit, akit immár megillet a sírfelirat tisztessége.

KONKLÚZIÓ

A szövegeknek a patriarchátus-elméletek és az interszjektívitas-elméletek határolta térben történő vizsgálata alapján a következő konklúziókat vonhatjuk le.

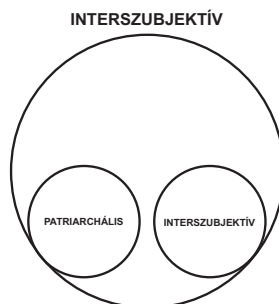
A vizsgált művek látványosan képezik le a vágykapcsolatok szerkezetét, láthatóvá téve a vágy alapvető strukturalitását, ahol a résztvevők szerepe a betöltött pozíciók függvénye. A vágykapcsolatok két alapvető szerkezetét különböztettem

meg: a patriarchális (dominanciára épülő, merev, hierarchikus) relációkat, valamint az interszubjektív (felcserélhetőségre és pozíciómozgásra épülő, nem hierarchikus) viszonyokat. Előbbiek tipikusnak, utóbbiak atipikusnak mondhatók. A két típust nem egy dichotómia két ellentétes pontjaként kívánom megkülönböztetni; inkább azt állítom, hogy a vágykapcsolatok strukturális elemei között ez a két szerkezet azonosítható.

A patriarchális változatot az jellemzi, hogy vágyszerkezeti tekintetben ezek inkább kétpólusú relációk, akár a szerelmi vágykapcsolatokat, akár a rivalizálásokat tekintjük. Itt a pozíciók rögzítettek: a domináns személy mindvégig ragaszkodik dominanciájához a vágytárgy vagy a rivális alany fölött. Rögzítettek a pozíciók társadalmi nemi szempontból is: a férfi mindig az alany pozícióját tölti be, a nő a tárgyét. Interszubjektív szempontból ezek a kapcsolatok gyengék, alany-tárgy viszonylatok, monologikusak, reflektálatlanok és egyirányúak.

Az interszubjektív változat szerkezetileg többpólusú kapcsolatokat foglal magába, ahol a pozíciók rendre rögzítetlenek. Egyrészt a dominancia és az alárendeltség pozíciói rendre változnak, másrészt nem áll fenn nemi kétértelműség: férfiak és nők egyaránt betölthetik – mégpedig változó eloszlásban – az alany és a tárgy, illetve a vágyakozó, a vágyott és a közvetítő szerepét. Ezek erős interszubjektív viszonylatok, melyek dialogikusak, alany-alany között létesülnek, empatikus intencionalitás nyilvánul meg bennük, a másik ember másik tudatként történő elismerése, valamint párbeszédet lehetővé tevő reflektált attitűd.

Ugyanakkor a két szerkezet nem különíthető el élesen: az interszubjektív háromszögek tartalmazhatnak patriarchális relációkat is. Éppen ezért egymáshoz való viszonyukról azt mondhatjuk el, hogy ezek nem választhatók szét mereven egymástól, hanem inkább különös összefonódásukról beszélhetünk. Hasonlóan a Sigmund Freud által definiált *heimlich-unheimlich* viszonyhoz, amelyben az *unheimlich* – ahogyan Hegyi Pál rámutat – mintegy tartalmazza saját ellentétét, a *heimlichet* (Hegyi, 2017, 279.), az interszubjektív háromszögek is sajátos módon tartalmazzák a patriarchálisokat, valamiféle „végtelenített ismétlési kényszernek” (279.) engedelmessé. Hegyi ábrájának (279.) mintájára ezért így ábrázolom a patriarchális-interszubjektív háromszögek viszonyát:

Végül, hogy válaszoljak egy korábban fölített kérdésemre: a patriarchális típushoz tartozókról elmondható, hogy ezek valójában nem is hárompólusú vágykapcsolatok, hiszen alapvetően két fél dominanciáért folyó küzdeleméről szólnak. Valódi háromszögekről csak valódi alanyköziségen alapuló, interszjektív relációk esetében beszélhetünk, ahol rögzíthetetlenek a pozíciók, alany és alany között létesülnek kapcsolatok, reflektált attitűd alakul ki a két fél között, s megtörténik a másik ember befogadása. Ez pedig megtörténhet akkor is, ha az interszjektív szerkezet patriarchális viszonyokat is tartalmaz.

IRODALOM

- Benveniste, É. (2002): Szubjektivitás a nyelvben. (ford. Z. Varga Z.) In: Bókay A. – Vilcsek B. – Szamosi G. et al. (szerk.): *A posztmodern irodalomtudomány kialakulása – A posztstrukturalizmustól a posztkolonialitáshoz*. Budapest: Osiris, 59–69.
- Buber, M. (1994): *Én és Te*. (ford. Bíró D.) Budapest: Európa Kiadó
- Butler, J. (2015): *Senses of the Subject*. New York: Fordham University Press
- Crick, F. (1981): *Life Itself: Its Origin and Nature*. New York: Simon and Schuster
- Dávidházi P. (2009): *Menj, vándor. Swift sírfelirata és a hagyományrétegződés*. Pécs: Pannonia Könyvek
- de Man, P. (1997): Az önéletrajz mint arcrongálás. (ford. Fogarasi Gy.) *Pompeji*, 2–3, 93–107. <http://www.irodalomelmelet.atw.hu/deman.pdf>
- Girard, R. (1977): *Mensonge romantique et vérité romanesque*. Paris: Grasset
- Hartman, H. (1981): The Unhappy Marriage of Marxism and Feminism: Towards a More Progressive Union. In: Lydia Sargent (ed.): *Women and Revolution – A Discussion of the Unhappy Marriage of Marxism and Feminism*. Boston: South End Press, 1–41.
- Hegyvi P. (2017): The Weird – Kísérteties mémek és háborzongató mesék az elmondhatatlan történetéről. *Literatura*, XLIII, 4, 274–283.
- Husserl, E. (2000): *Kartezianus elmékedések*. (ford. Mezei B.) Budapest: Atlantisz Kiadó
- Jacobus, M. (1986): Is There a Woman in this Text? In: *Reading Woman – Essays in Feminist Literary Criticism*. Methuen, London. 83–109. <http://knarf.english.upenn.edu/Articles/jacobus.html>
- Lerner, G. (1986): *The Creation of Patriarchy*. New York: Oxford University Press
- Lévinas, E. (1999): *Teljesség és végtelen – Tanulmány a külsőről*. (ford. Tarnay L.) (*Dianoia*) Pécs: Jelenkor Kiadó
- Lévi-Strauss, C. (1949): *Les structures élémentaires de la parenté*. Paris: Presses universitaires de France
- Lévi-Strauss, C. (1999): *Faj és történelem*. (ford. Bojtár P.) Budapest: Napvilág Kiadó
- Márai S. (1941): *Kaland*. Budapest: Singer és Wolfner
- Márai S. (1990): *A gyertyák csonkig égnek*. Budapest: Akadémiai Kiadó–Helikon Kiadó
- Márai S. (1993): *Válás Budán*. Budapest: Akadémiai Kiadó–Helikon Kiadó
- McCullers, C. (1968): A szomorú kávéház balladája. (ford. Szász I.) In: Valkay S. (vál.): *A szomorú kávéház balladája – Amerikai kisregények*. Budapest: Európa Kiadó, 483–546.
- Merleau-Ponty, M. (1947): Le primat de la perception et ses conséquences philosophiques. *Bulletin de la Société française de philosophie*, XLI, 119–153.
- Merleau-Ponty, M. (2006): *A látható és a láthatatlan*. (ford. Vajdovich Györgyi – Moldvay Tamás) Budapest: L'Harmattan Kiadó

- Merleau-Ponty, M. (2012): *Az észlelés fenomenológiája*. (ford. Sajó S.) Budapest: L'Harmattan Kiadó
- Nádas P. (2001): Találkozás. In: *Drámák*. Pécs: Jelenkor Kiadó
- Rubin, G. (1997): The Traffic in Women: Notes Towards a “Political Economy” of Sex [1975]. In: Linda Nicholson (ed.): *The Second Wave: A Reader in Feminist Theory*. New York: Routledge, 27–62.
- Sedgwick, E. K. (1985): *Between Men – English Literature and Male Homosocial Desire*. New York: Columbia University Press